

УДК 371.3:911.3:33

Романченко Т.Т.,
аспірант кафедри регіоналістики і туризму
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

УМОВИ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ: РЕГІОНАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досліджено умови життя населення на рівні адміністративних районів Черкаської області. Розглянуто умови життя населення регіону як базову основу для розроблення організаційно-економічних механізмів стимулювання сталого розвитку регіону з метою підвищення якості життя населення.

Ключові слова: умови життя, населення, демографічний потенціал, регіон, економіка, екологія.

Исследованы условия жизни населения на уровне административных районов Черкасской области. Рассмотрены условия жизни населения региона как базовая основа для разработки организационно-экономических механизмов стимулирования устойчивого развития региона в целях повышения качества жизни населения.

Ключевые слова: условия жизни, население, демографический потенциал, регион, экономика, экология.

Romanchenko T.T. THE LIVING CONDITIONS IN CHERKASY OBLAST: REGIONAL STUDY

Living conditions of the population on the level of administrative regions of Cherkasy Oblast were investigated and analyzed to elaborate organizational and economic mechanisms for the stimulation of the region's sustainable development and improvement of its living conditions.

Key words: living conditions, population, demographic potential, region, economy, ecology.

Постановка проблеми. Соціально-економічна ситуація (умови життя населення) є передумовою для формування організаційно-економічних механізмів стимулювання сталого розвитку регіону. Управління розвитком регіону на основі використання організаційно-економічних механізмів стимулювання його сталого розвитку передбачає як детальний аналіз позиціонування регіону на загальнодержавному рівні (за порівняннями основних просторових економічних, соціальних, соціокультурних та екологічних показників) серед інших регіонів, так і аналіз його внутрішньої регіональної структури.

За дослідженнями І.В. Гукалової, особливістю Черкаської області є наближеність основних екологічних і соціально-економічних показників до середнього серед регіонів України рівня, за винятком низьких показників промислового навантаження, які зумовлюють сприятливість екологічної ситуації, а також низькі показники фіксації правопорушень і злочинності. Це слабоурбанізований регіон, який характеризується невисокою інноваційною і

підприємницькою активністю, низьким потенціалом зовнішньоекономічної інтеграції. Водночас вищою за середню є продовольча безпека населення, що має земельні ділянки [5].

Отже, у регіональних дослідженнях вітчизняних економіко-географів (К.В. Мезенцева, І.В. Гукалової, С.А. Покляцького й ін.) здійснена типізація регіонів за визначеними ознаками. Однак розуміння зовнішніх регіональних проблем Черкаської області не достатньо для розроблення організаційно-економічних механізмів стимулювання її сталого розвитку, тому передбачаємо, що є необхідним вивчення її внутрішніх регіональних особливостей розвитку на рівні адміністративних районів через систему показників умов життя населення. Умови життя населення є своєрідним лакмусовим папірцем розвитку регіону. Адже осмислення життєвих категорій, зокрема, умов життя населення, важливе тому, що дозволяє спрогнозувати соціальні зміни і процеси, а за можливості – здійснювати управління ними за допомогою розробленої системи організаційно-економічних механізмів стимулювання сталого розвитку регіону.

Умовами життя варто розуміти як безпосередні обставини життєдіяльності населення (природно-географічні, економічні, фінансові, політичні, майнові, інфраструктурні, екологічні тощо). Вважається, що умови життя – це певна даність, з якою живе регіон, країна, а якість життя – це результат ефективного (або неефективного) використання цієї даності, що відображається через показники соціально-економічного і духовного розвитку, пізніше – через показники стану суспільного, насамперед фізичного, здоров'я самого населення, його задоволеності життям і перспектив покращення цієї ситуації [5]. Отже, між умовами життя населення (даністю території) та якістю життя населення (результатом використання умов життя) є певний адміністративно-інституціональний ресурс – це організаційно-управлінські механізми стимулювання сталого розвитку регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У фокусі регіональних досліджень на пострадянському просторі з початку 1990-х рр. Перебуває гостра соціальна проблематика – бідність і соціальна стратифікація, безробіття, соціальний і людський розвиток, проблеми природокористування, рівень життя тощо. В Україні цим проблемам присвячені роботи В.Б. Артеменка, С.І. Бандура, І.К. Бондар, О.С. Власюка, В.М. Гейця, З.В. Герасимчук, Б.М. Данилишина, Т.С. Клебанової, Т.М. Котенко, В.І. Куценко, Е.М. Лібанової, І.І. Лукінова, І.М. Малахова, В.О. Мандибури, Л.В. Ноздріної, В.В. Онікієнка, І.І. Осипової, С.І. Пирожкова, І.М. Прибиткової, А.П. Ревенка, Ю.І. Саєнка, Ф.В. Узунова, А.Г. Шапаря, Л.Г. Руденка, С.А. Лісовського, К.В. Мезенцева й ін. [5]. Серед сучасних економіко-географічних праць, що присвячені дослідженню умов та якості життя населення, варто виокремити роботи І.В. Гукалової (концептуалізація і методологія комплексних регіональних доліджень щодо якості життя населення) та С.А. Покляцького (методика досліджень умов життя населення великих міст України).

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження суспільно-географічних і економічних аспектів формування умов життя населення в регіоні як передумови для створення системи організаційно-економічних механізмів стимулювання сталого розвитку регіону.

Завдання: дослідити умови життя населення в регіоні через показники демографічної, економічної, соціальної, соціокультурної та екологічної складових частин, визначити чинники формування умов життя в регіоні.

Для дослідження умов життя населення Черкаської області було використано методіку С.А. Покляцького [11]. Підбір і систематизація статистичної інформації здійснено за даними Головного управління статистики в Черкаській області за 2015–2016 рр. [12]. Відповідну статистичну інформацію впорядковано за такими підсистемами: економічною, соціальною, екологічною, соціокультурною та демографічним потенціалом.

Економічна підсистема містила 8 показників, які характеризували виробничий потенціал, мале підприємництво, експортно-імпорتنний потенціал, інвестиційну привабливість і доходи населення.

Соціальну сферу районів Черкаської області оцінено за 9 показниками, які характеризують такі складники, як: споживання товарів і послуг, забезпечення населення житлом, благоустрій житла і стан житлово-комунального господарства (далі – ЖКГ), інфраструктура освіти, стан на ринку праці і стан здоров'я населення.

Екологічну ситуацію було оцінено за чотирма показниками, які характеризували стан забруднення атмосферного повітря, стан поводження з відходами та стан забруднення водних об'єктів.

Соціокультурний складик містив 6 основних показників, які характеризували стан інфраструктури і туризму, криміногенний стан і сімейне благополуччя.

Демографічний потенціал був оцінений за п'ятьма показниками, які характеризували людність, природний і механічний рух населення, статеву-вікову гармонійність і економічну активність та працезданість населення.

Наукова новизна дослідження. Здійснено дослідження умов життя населення на рівні адміністративних районів Черкаської області. Організаційно-економічні механізми стимулювання сталого розвитку вперше пропонується розглядати як функціональну ланку між поняттями «умови життя населення» (соціо-еколого-економічна даність регіону) та «якість

життя населення» (результат досягнення організаційно-управлінської та адміністративної діяльності в регіоні).

Виклад основного матеріалу дослідження. Якість життя – це унікальне поєднання характеристик рівня життя з унікальним способом життя територіальної спільноти людей, природними і соціально-економічними умовами, географічними особливостями розвитку і соціально-демографічними характеристиками самого населення [5].

Сукупністю характеристик населення регіону, необхідних для його відтворення, є демографічний потенціал [11]. Зміна в природному русі демографічного потенціалу пояснюється зміною соціальних умов життя.

Інтегральний індекс демографічного потенціалу було розраховано за показниками:

– індексу людності, який розраховувався за показником чисельності наявного населення станом на 1 січня 2016 р.;

– індексу природного і механічного руху населення, вирахованого за допомогою загальних коефіцієнтів природного приросту (скорочення) населення та коефіцієнтів міграційного приросту (скорочення) населення (на 1 000 осіб наявного населення) у 2015 р.

Найдинамічнішими за даними показниками є такі райони: Черкаський, Уманський, Христинівський, Смілянський, Катеринопільський, Монастирищенський і Золотоніський (рис. 1);

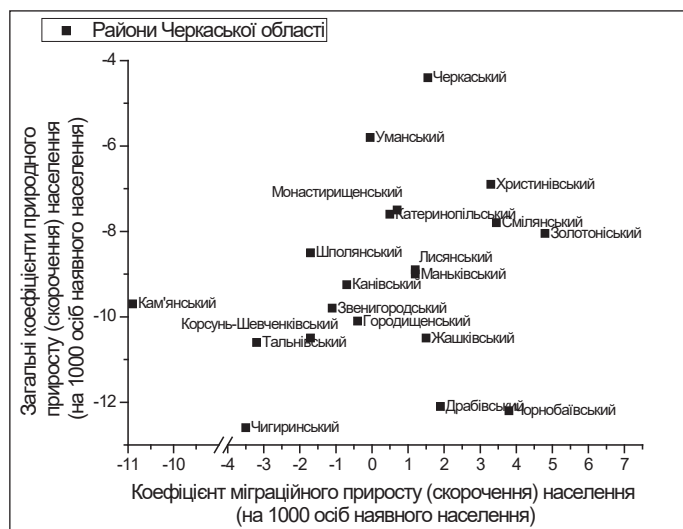

Рис. 1. Природний і механічний рух населення в Черкаській області, 2015 р. (за даними Держкомстату)

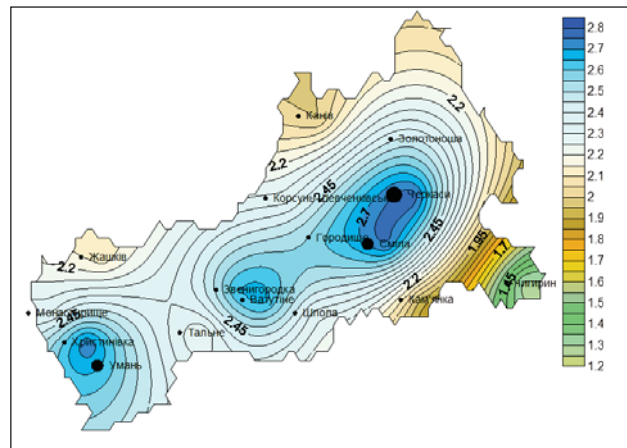

Рис. 2. Гравітаційна модель поля демографічного потенціалу Черкаської області, 2015 р. (за даними Держкомстату)

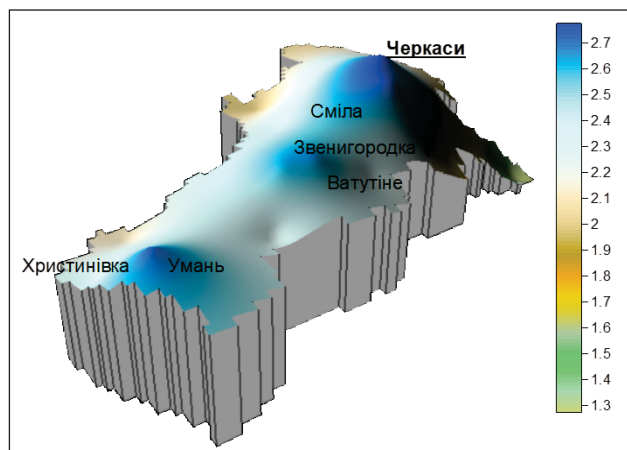

Рис. 3. Тривимірна гравітаційна модель поля демографічного потенціалу Черкаської області, 2015 р. (за даними Держкомстату)

– індексу статеві-вікової гармонійності, де було враховано кількість припадання жінок на 1 000 чоловік у 2016 р.;

– індексу економічної активності та працездатності населення, який вираховувався за середнім віком населення у 2016 р.

Гравітаційна модель поля демографічного потенціалу (рис. 2, 3) свідчить про наявність регіональних центрів – збільшених полюсів тяжіння – таких міст, як: Черкаси, Сміла, Умань, Звенигородка і Ватутіне.

Економічний складник умов життя населення в регіоні розкривається через показники, які відображають економічні передумови життєдіяльності населення і розвитку соціальної сфери, а також

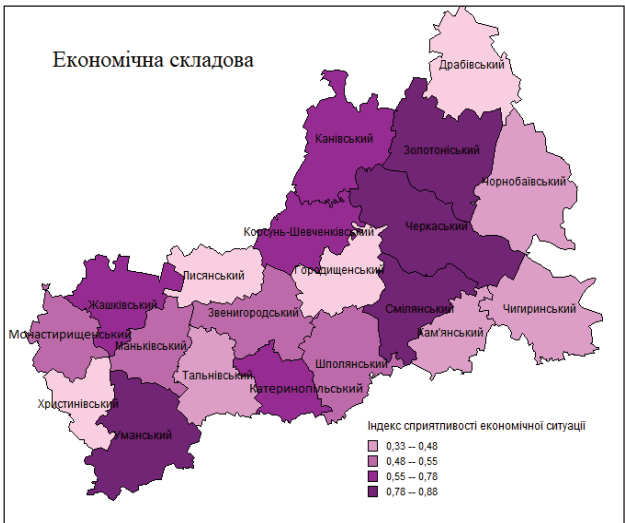

можливість задовольнити потреби населення [11]. Для відображення економічного складника обрано такі показники:

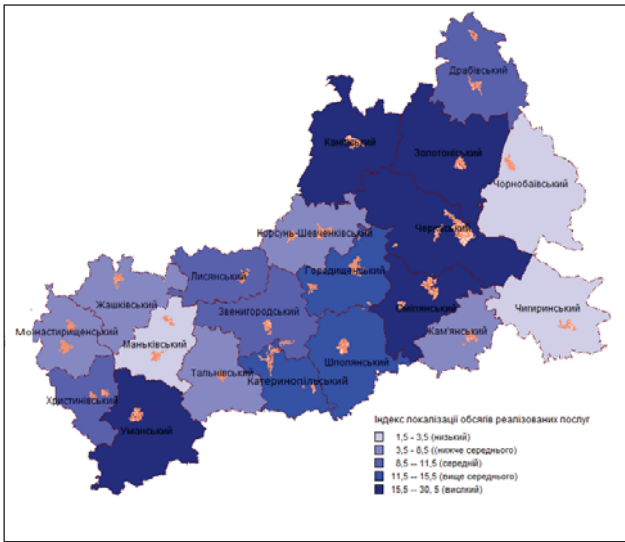
- індекс виробничого потенціалу, який був розрахований за обсягами реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) у 2016 р. (млн. грн.), кількості юридичних осіб і суб'єктів господарювання у 2016 р.;
- індекс малого підприємництва (за кількістю малих підприємств у 2016 р.);
- індекс експортно-імпортного потенціалу (експорт та імпорт товарів і послуг, млн. дол. Сполучених Штатів Америки (далі – США));
- індекс інвестиційної привабливості (інвестиції в основний капітал, тис. грн.);
- індекс доходів населення (середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників, грн.).

Найвищі значення індексу економічного складника мають Черкаський, Золотоніський, Смілянський, Канівський, Корсунь-Шевченківський, Жашківський та Уманський райони. Лідерами серед них є три райони: Черкаський, Смілянський та Золотоніський (рис. 4).

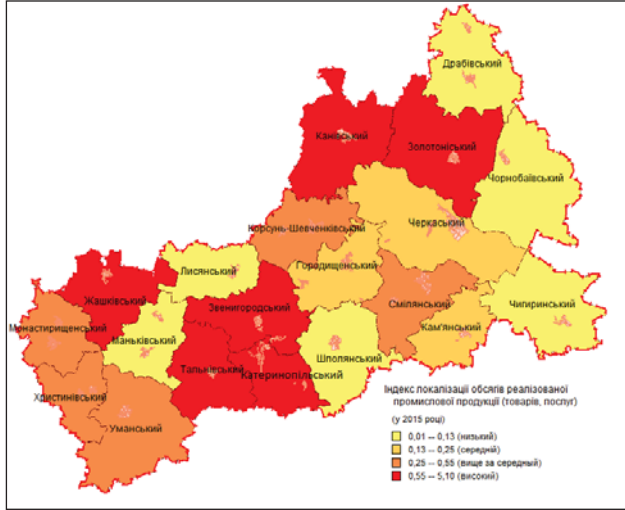
Індекс локалізації обсягів реалізованих послуг має відповідні аналогічні значення за даними районами (рис. 5). Водночас індекс локалізації обсягів реалізованої промислової продукції має обернені значення: високі показники даного індексу мають райони з низькими значеннями попереднього показника реалізації послуг населенню (рис. 6)

Рис. 4. Індекс сприятливості економічної ситуації в Черкаській області, 2015 р. (за даними Держкомстату)

Рис. 5. Регіональний індекс локалізації обсягів реалізованих послуг, 2015 р. (за даними Держкомстату)

Рис. 6. Регіональний індекс локалізації обсягів реалізованої промислової продукції (товарів, послуг), 2015 р. (за даними Держкомстату)

Головний ресурс суспільства – це людський капітал, який не може повноцінно розвиватися без соціальної сфери, яка є чи не основною у формуванні умов життя населення в регіоні [33].

Інтегральний індекс стану соціальної сфери був розрахований на основі:

- індексу споживання товарів і послуг, який характеризує рівень життя населення і можливість мешканців задовольняти свої життєві потреби (розрахований за показником обсягів послуг, реалізованих населенню, у розрахунку

на одну особу, за містами та районами (у ринкових цінах; грн.));

– індексу забезпеченості житлом (розрахований за середніми значеннями на одну особу м² загальної площі, 2015 р.). Даний показник вказує на поліпшення житлових умов, залежить від працездатності населення, його соціального здоров'я, продуктивного використання вільного часу, шлюбної і демографічної ситуації [11];

– індексу благоустрою життя і стану ЖКГ. Розрахований за показниками ветхого житлового фонду (м² загальної площі), аварійного житлового фонду (м² загальної площі), обладнаності житлового фонду водопроводом, опаленням, газом і гарячим водопостачанням станом на 1 січня 2016 р. (питома вага обладнаної загальної площі). Наявність необхідних елементів благоустрою є однією з умов створення відповідного психологічного клімату й ознакою фізичного комфорту мешканців регіону;

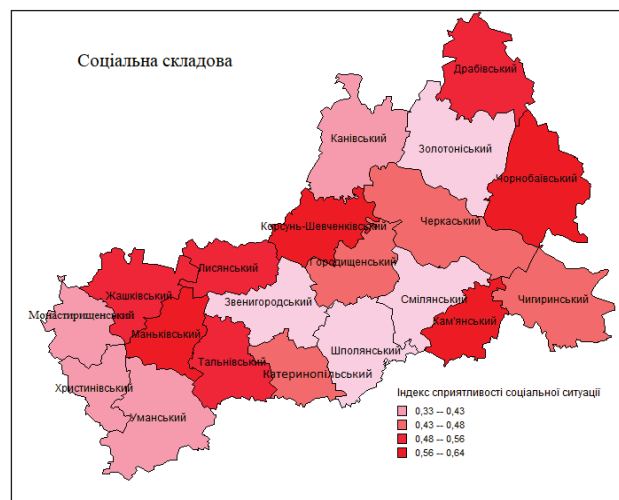
– індексу інфраструктури освіти. За допомогою освіти – сфери діяльності і галузі – люди вдосконалюють свій світогляд і формують взаємовідносини із суспільством. Розраховано за такими показниками: охоплення дітей дошкільними навчальними закладами (у відсотках до кількості дітей відповідного віку); кількості учнів загальноосвітніх навчальних закладів у розрахунку на 10 тис. населення; кількістю студентів вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації у 2016 р.;

– індексу стану здоров'я населення. Стан здоров'я формується під впливом багатьох чинників і добре відображає умови життя населення. Розраховано за показником смертності дітей у віці до 1 року за містами та районами у 2016 р.;

– індексу стану на ринку праці. Стан на ринку праці свідчить про зайнятість населення, його інтеграцію в суспільну діяльність. Розраховано за показниками рівня зареєстрованого безробіття (за кількістю громадян, які мали статус безробітного впродовж звітного періоду, 2015 р.) та травматизму на робочому місці (1 000 працівників) [11].

За індексом соціальної сприятливості були виділені райони, які мають сприятливий соціальний складник (Золотоніський, Звенигородський, Шполянський, Смілянський)

та несприятливий (Драбівський, Чернобаївський, Кам'янський, Корсунь-Шевченківський та Маньківський райони) (рис. 7).

Рис. 7. Індекс сприятливості соціальної ситуації в Черкаській області, 2015 р. (за даними Держкомстату)

Екологічна ситуація та проблеми природокористування в області є одним із ключових аспектів, що впливає на умови й якість життя населення.

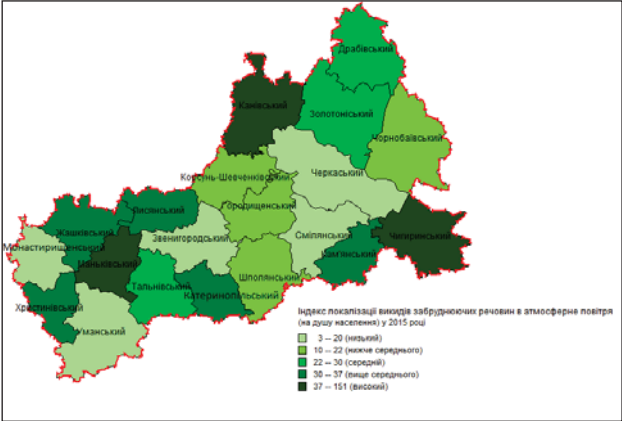
З кожним роком екологічний чинник відіграє дедалі більшу роль у формуванні умов життєдіяльності населення [11].

Екологічний складник у районах Черкаської області оцінювався за трьома показниками: за індексом стану забруднення атмосфери, який характеризує обсяги викидів від стаціонарних і пересувних джерел у районах, розрахованим на душу населення; за індексом стану поводження з відходами (наявності відходів I–III класу); за індексом стану водних ресурсів, розрахованим на основі показників використання свіжої води та потужності очисних споруд (млн. м³).

Диференційованою і розмаїтою є карто-схема індексу локалізації викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря (на душу населення), з якої видно, що основні обсяги забруднювальних речовин припадають не на райони з містами, а на райони з іншими населеними пунктами (рис. 9). Високі показники забруднення мають не центральні економічно розвинуті райони, а периферійні щодо основних міст Черкаської області – ядер регіонального розвитку:

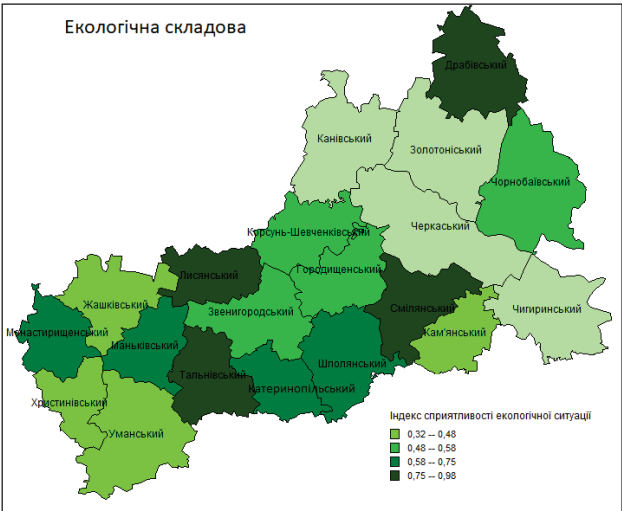

Канівський, Чигиринський, Маньківський, Христинівський, Катеринопільський, Лисянський і Жашківський.

Рис. 9. Регіональний індекс локалізації викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря (на душу населення) у Черкаській області, 2015 р. (за даними Держкомстату)

Загальна екологічна підсистема умов життя населення в регіоні виглядає так: найвищі індекси екологічної сприятливості мають Драбівський, Смілянський, Лисянський і Тальнівський райони. Найнесприятливіша екологічна ситуація в Канівському, Золотоніському, Черкаському та Чигиринському районах, що пояснюється показниками промислового й економічного розвитку (рис. 8).

Рис. 8. Індекс сприятливості екологічної ситуації в Черкаській області, 2015 р. (за даними Держкомстату)

Соціокультурний аспект формування умов життя населення є важливим для дослідження організаційно-економічних механізмів сталого розвитку регіону.

Культура, що означає культивування людських цінностей, у результаті чого людина покращує свій інтелект і волю, розвивається фізично і духовно, має велике значення для розвитку регіону. За допомогою культури не тільки створюється інтелектуальний потенціал суспільства, а і формуються норми поведінки, протидія соціальним патологіям, виникає почуття єдності громади і приналежності кожного жителя до тієї чи іншої територіальної спільноти [11].

Інтегральний індекс соціального благополуччя розраховувався на основі таких показників:

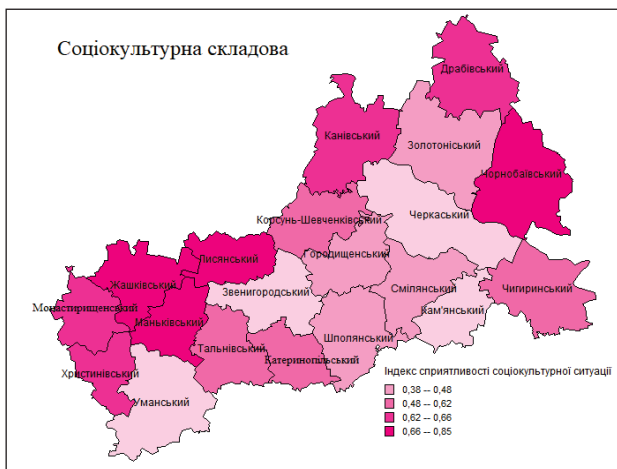
- за індексом стану інфраструктури і туризму. Культура як галузь постійно підтверджує власну значущість для населення і статус системоутворювального соціального інституту. Загалом дозвілля міського населення потенційно є більш різноманітним і багатим порівняно із сільською місцевістю [11];
- за індексом криміногенного стану. Поширення злочинності є одним із головних чинників, що загрожує безпеці соціуму.

Регіональний індекс локалізації злочинності в Черкаській області вказує на високий соціальний ризик у таких районах: Золотоніському, Смілянському, Чигиринському та Кам'янському. Такі показники зумовлені значною концентрацією населення різних майнових і статусних груп на невеликій площі, інтенсивним проявом девіантної поведінки, вищим ступенем агресивності суспільства;

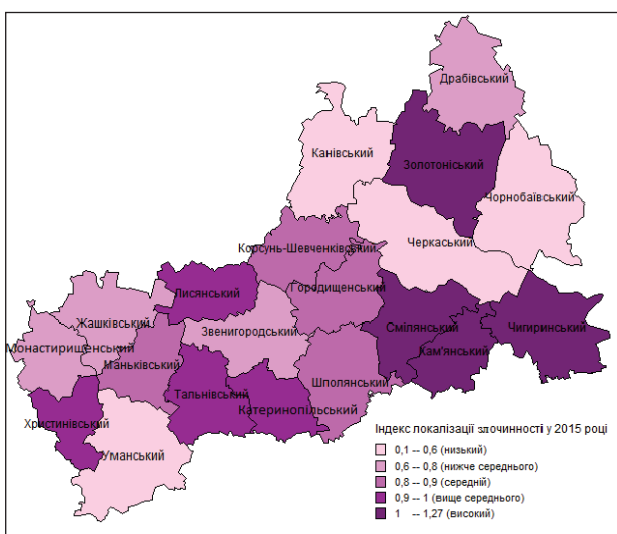
– за індексом сімейного благополуччя. Сімейне благополуччя в сучасному світі набуває нових рис, коли поняття шлюбу трансформувалося від традиційного типу до сучасного, ознакою якого є його «відкладання» до завершення соціалізації: здобуття освіти, професії, соціального статусу [11].

За картосхемою (рис. 10, 11) виявлено, що найвищі показники індексу соціального благополуччя мають північні області Черкаської області, що можна пов'язати з межуванням зі столичним регіоном. Водночас центральні і південні райони області мають низькі показ-

ники соціального благополуччя, які можна пояснити віддаленістю від столичного регіону та близькістю до депресивної і бідної Кіровоградської області.

Рис. 10. Індекс сприятливості соціокультурної ситуації в Черкаській області, 2015 р. (за даними Держкомстату)

Рис. 11. Регіональний індекс локалізації злочинності в Черкаській області, 2015 р. (за даними Держкомстату)

Висновки із проведеного дослідження.

На загальноукраїнському тлі Черкаська область має середні значення майже за всіма показниками екологічного, соціального й економічного розвитку. Однак деякі з показників є вищими чи нижчими за середні по Україні. Дослідження внутрішньої диференціації умов життя населення в Черкаській області дозволило виявити осередки соціального, економічного й екологічного благополуччя чи неблагополуччя і зрозуміти їхній вплив на умови життя в тих чи інших районах області.

ного й екологічного благополуччя чи неблагополуччя і зрозуміти їхній вплив на умови життя в тих чи інших районах області.

Умови життя населення – це комплексні характеристики параметрів середовища життя населення, що містять такі складові підсистеми: демографічну, економічну, соціальну, екологічну та соціокультурну. І саме стан кожної з підсистем є чинником, що формує, позитивно чи негативно впливає на загальні умови життя в тому чи іншому районі області.

Так, у Черкаській області виявлений значний кореляційний зв'язок між індексом людності й інтегральним індексом економічного розвитку (коефіцієнт кореляції становить 0,56). Поле індексу демографічного потенціалу певною мірою повторює картосхему індексу економічної сприятливості. Фактично показники накладаються і свідчать про спільний соціально-економічний процес. Насправді, це цілком взаємопов'язані і логічні явища – населення концентрується в найбільших містах, де є можливість економічної діяльності. Водночас і види економічної діяльності поширені в тих районах, де є відповідний для цього трудовий та інтелектуальний демографічний потенціал. Такими районами є Черкаський, Золотоніський, Смілянський і Уманський. Водночас стан екологічної ситуації свідчить про погіршення умов життя в даних районах.

Зовнішніми чинниками, які впливають на формування внутрішніх умов життя населення Черкаської області, є географічне положення, а саме віддаленість від Державного кордону (що є бар'єром для розвитку) та близькість до столичного регіону (найсприятливіший зовнішній чинник). Саме ті райони, що межують з Київською областю, мають найвищі показники соціокультурної та соціальної сприятливості: Жашківський, Лисянський, Корсунь-Шевченківський, Канівський, Драбівський, Чорнобаївський (на останній впливає межування з Полтавською областю), також райони на межі з Вінницькою областю мають вищі показники розвитку (Христинівський і Монастирищенський), ніж інші центральні та південні. Найнижчі показники соціокультурної сприятливості в центральних і південних районах, що можна пояснити близькістю до депресивної Кіровоградської області.

Черкаська область має два регіональні ядра – м. Черкаси та м. Умань, які характеризуються високими показниками економічного розвитку. Водночас ці регіональні центри мають слабкий внутрішній зв'язок, через що Черкаська область має «розірваний» вигляд на картосхемах.

Високі показники соціального і соціокультурного добробуту в районах з нижчим рівнем економічного розвитку свідчать про сильніший чинник традиційного способу життя, ментального складника та системи цінностей народу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бочаров Ю.П., Фильваров Г.И. Производство и пространственная организация городов. М.: Стройиздат, 1987. 254 с.
2. Вопросы государства и права в материалах Пленума ЦК КПСС и сессии Верховного совета СССР, июнь 1983 г. Правоведение. 1983. № 6. С. 3–10.
3. Географическая среда и условия жизни населения Сибири / К.Н. Мисевич, С.В. Рященко. Новосибирск: Наука. Сиб. отд, 1988. 120 с.
4. Григорьева О. Концепция формирования качества жизни в условиях устойчивого экономического роста: автореф. ... канд. экон. наук. СПб., 1999. 20 с.
5. Гукалова І. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: монографія. К., 2009. 47 с.
6. Демин Н. Управление развитием градостроительных систем. К., 1991. 184 с.
7. Руденко Л.Г., Пархоменко Г.О., Молочко А.Н. и др. Картографическое исследование природопользования (теория и практика работ. К.: Наукова думка, 1991. 212 с.
8. Ковалев С.А. География потребления и география обслуживания населения. Вестник Моск. ун-та. 1966. № 2. С. 3–10.
9. Малахов И. Качество жизни: опыт экологического прочтения. Кривой Рог, 1999. 159 с.
10. Подолинський С. Життя і здоров'я людей на Україні. К., 1879. 244 с.
11. Покляцький С. Умови життя населення великих міст України: суспільно-географічне дослідження: монографія. К.: Наук. думка, 2016. 184 с.
12. Регіональний розвиток Черкаської області за 2015 р.: статистичний збірник.
13. Фащевский Н., Палий Т., Немченко М., Старостенко А. Территориальная организация жизнедеятельности населения. К.: Наук. думка, 1992. 136 с.
14. Galbraith John K. The Affluent Society. 1958. Boston: Houghton Mifflin, 1998. 336 p.